

А. С. Романова

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
доцент кафедри теорії та філософії права,
канд. юрид. наук, доцент

СУТНІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ: ПРИРОДНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

© Романова А. С., 2015

Висвітлено природно-правовий підхід до розуміння сутнісних властивостей людини, на основі об'єктивних причинно-наслідкових закономірностей та зв'язків, що пояснюють природу і сутність людини за допомогою раціонального опису її правомірної та праволомної поведінки.

Ключові слова: право, людина, правомірна поведінка, праволомна поведінка, суспільство, правосвідомість.

А. С. Романова

СУЩНОСТНЫЕ СВОЙСТВА ЧЕЛОВЕКА: ЕСТЕСТВЕННО-ПРАВОВОЙ ПОДХОД

В статье отслеживается естественно-правовой подход относительно понимания сущностных качеств человека, на основании объективных причинно-следственных закономерностей и связей, которые объясняют природу и сущность человека с помощью рационального описания его правомерного и праволомного поведения.

Ключевые слова: право, человек, правомерное поведение, праволомное поведение, общество, правосознание.

A. S. Romanova

ESSENTIAL FEATURES OF MAN: NATURAL AND LEGAL APPROACH

The article deals with the natural and legal approach to understanding the essential features of man on the basis of objective causal regularities and connections that explain the nature and essence of man by rational description of his legitimate and unlawful behaviour.

Key words: law, man, legitimate behaviour, unlawful behaviour, society, legal consciousness.

Постановка проблеми. З огляду на те, що основною ідеєю і метою функціонування природно-правового простору, беззаперечно, є забезпечення гармонійного існування людини в межах цього простору і реалізація її потреб та невід'ємних природних прав, варто розглянути докладніше проблему самої людини. Варто дослідити природу і зміст її життєдіяльності, аби мати змогу надалі вести мову про конкретні особливості прояву з боку людини її внутрішніх властивостей через правову поведінку в межах і природно-правового, і буттєвого простору.

Дещо проблематично досліджувати існування людини та її взаємодію з іншими людьми в окреслених просторових межах, оскільки немає єдиної загальноприйнятої концепції розуміння природи і сутності самої людини, адже наявні концепції не тільки різні, а й подекуди прямо протилежні за своїм змістом і спрямованістю. Неважко зрозуміти, що різне розуміння природи і сутності людини автоматично спричиняє різне розуміння таких фундаментальних природно-правових та суспільно-правових феноменів, як мораль, правомірна та праволомна поведінка, зрештою, держава, як витвір людей і їх об'єднання, а також загалом соціоприродний простір.

За таких обставин варто розглянути найтипівіші концепції людини, виявити їхні позитивні і негативні сторони, а в підсумку виробити єдину концепцію розуміння природи і сутності людини, придатну для аналізу інтелігбельного і сенсигбельного виміру існування людини в межах природно-правового простору.

Аналіз досліджень даної проблеми. Людину як “приземлену” істоту розглядали, наприклад, К. Маркс та З. Фрейд. За марксистською теорією, людина – це сукупність всіх суспільних відносин, тобто людина – продукт природного розвитку суспільства, насамперед розвитку його продуктивних сил і виробничих відносин.

Слід зазначити, що цій проблемі приділяли значну увагу такі вчені, як І. Ільїн, Т. Гарасимів, О. Киричук, В. Лозовой, С. Сливка, В. Соловійов, В. Шестаков та інші.

Однак, попри велику кількість науково-дослідницької літератури із цієї тематики, вважаємо, що доцільно аналізувати природу і сутність людини, беручи за основу те, що вона є істотою активною, діяльною і вільною, сама визначає параметри свого правового буття.

Мета статті зумовлює необхідність філософсько-правового аналізу широкого кола питань, що стосуються морально-феноменологічної сутності права, зокрема, його ціннісного аспекту.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим питанням, що пов'язане з розумінням людини, є питання про її природу.

Досліджувати природу і сутність людини можна, виходячи з двох основних підходів: природного і надприродного [1, с. 60].

Природний (натуралістичний) підхід полягає в тому, що людина є результатом розвитку природи, через що її (людину) розуміють і пояснюють як природну, зважаючи на всі наслідки такого розуміння.

Інший підхід, надприродний, навпаки, полягає в тому, що людина є породженням певної нематеріальної духовної першооснови, що визначає надприродну природу людини [2, с. 84].

Щодо природи людини, то ця проблема нерозривно пов'язана з питаннями про причини, які визначають і детермінують її природу і сутність. Відповідь на запитання про причини, що визначають природу людини, прямо залежить від розуміння природи людини, так само як розуміння природи людини прямо залежить від розуміння визначальних її причин. Ці два питання настільки нерозривно взаємопов'язані, що розділити їх можна тільки абстрактно.

Отже, за одним підходом людина – істота природна, формується і розвивається за законами природи, а за іншим – це істота надприродна, тобто така, що живе за деякими надприродними законами, які існують, але які нам можуть бути невідомі. Таке різне трактування природи людини безпосередньо позначається на розумінні її сутності, поведінки та прав, зокрема і природних.

Обидва зазначені підходи є важливими і мають право не лише на існування, а й на розвиток, але певна складність при їх оцінці полягає в тому, що немає об'єктивних критеріїв для розмежування “природного” і “надприродного” і не зрозуміло, які властивості людини є природними, а які надприродними. Відкритим є й питання про те, хто і як може підтвердити або спростувати їх природність або надприродність, адже, власне кажучи, для віруючої людини божественне створення людини є так само природним, як для натураліста природним є його походження від тварини.

Тож поділ властивостей людини на природні та надприродні є дещо відносним, і, по суті, природними ми називаємо ті властивості людини, які визнаються такими у конкретний час і в

конкретному суспільстві, а надприродними – ті, які важко визначити і потрактувати через безмежність і світобудови, і людського буття [3].

За природного підходу до дослідження людини дослідник шукає об'єктивні, природні причинно-наслідкові закономірності та зв'язки, що пояснюють природу і сутність людини, котрі можна пояснити за допомогою раціонального опису, і ці знання мають загальний характер, придатні для передачі іншій людині і доступні для раціональної перевірки.

Дослідження надприродного підходу спрямовані на опис причин, що не піддаються раціональному поясненню й опису, а тому отримані знання не є загальними, вони доступні не всім, а небагатьом обраним, і головним є те, що їх неможливо перевірити за допомогою раціонального підходу.

Тому, як висновок, можна зазначити, що коли за першого підходу природність тих чи інших властивостей людини може бути рано чи пізно доведена або спростована цілком раціонально й аргументовано, то за другого підходу ніякі надприродні властивості людини не можна раціонально описати і пояснити, оскільки вони недоступні для звичайного чуттєвого і раціонального пізнання.

Одним з ключових питань у розумінні природи і сутності людини є питання про те, чи змінюється природа людини, тобто чи існує постійна і незмінна природа людини, або, навпаки, ця природа мінлива і скороминуща [4, с. 94]. Розкриття цього питання має принципове значення для розуміння природи і сутності людини, її природних прав, тому що йдеться про те, що природа людини постійна, стабільна, є об'єктивною основою її невіддільних, природних прав, тобто прав, відсутність яких руйнує саму природу і сутність людини як людини, або ж незмінної, стабільної природи людини немає, і, отже, не існує об'єктивної основи її природних прав, і права людини є нічим іншим, як суто умоглядні, суб'єктивні уявлення та конструкції, що відображають лише установки певної соціальної спільноти або окремого суб'єкта (законодавця).

Важливо зазначити, що в питанні про природу людини важливо зрозуміти ще й природу праволомної поведінки людини і шляхи її усунення. Особливість такої проблеми полягає в тому, що необхідно з'ясувати: закладено причини праволомної поведінки людини в самій природі людини? Ствердна відповідь на це питання означає, що праволомну поведінку не можна перебороти, а боротьба з нею за допомогою позитивного права і закону безперспективна. Або, ж навпаки, причини праволомної поведінки людини перебувають поза людиною і пов'язані з конкретно-історичною формою її існування. Простіше кажучи, праволомна поведінка людини обумовлена не її незмінною природою, а конкретно-історичними, соціально-економічними умовами, у яких вона живе. Тому, хай як це банально не звучить, однією з причин праволомної поведінки є соціально-економічна нерівність людей. І, відповідно, як тільки цю соціально-економічну нерівність буде подолано, зменшиться й відсоток праволомної поведінки.

Аналізуючи причини праволомної поведінки людини, дослідники найчастіше аргументують, нерідко й виправдовують таку поведінку відсутністю в людини достатніх соціальних умов життя (погане житло, низька зарплата, відсутність освіти тощо) [5], тобто відсутністю практичної реалізації соціальних гарантій, при дотриманні і реалізації котрих будуть усунуті й причини праволомної поведінки.

Такі твердження вважаємо не достатньо обґрунтованими. Наприклад, злочини вчиняють не тільки соціально незахищені люди, а й люди, які соціально цілком забезпечені, тож фактор соціальної незахищеності не є показником праволомної поведінки людини. Більше того, слушною є думка, що людина з нижчим майновим статусом не “зіпсута” благами цивілізації, а тому не має можливості ні фінансової, ні фізичної вчинити певні праволомні дії, адже змушена думати про роботу, щоб забезпечити собі належні умови проживання, а також звертається часто до Бога по допомогу і намагається не порушувати норм моралі, релігійних норм, а отже, і норм природного права. Як свідчить історичний досвід, в жодній країні з найвищим рівнем соціального забезпечення злочинність ліквідувати не вдалося. Виходячи зі сказаного, питання про мінливість чи незмінність людської природи завжди було і є центральним у філософії, соціології, психології правознавстві.

Дискусії про особливості “змінності” і “стабільності” природи людини, як і дискусії про суспільний прогрес загалом залежать від ступеня продуктивності розв'язання цієї проблеми, тобто чи все зводиться лише до полеміки, чи до прийняття конструктивних рішень. Від розв'язання проблеми безпосередньо залежить розуміння природи і сутності, природних прав людини, що також розглядаються або як щось постійне і незмінне, або, навпаки, як те, що постійно змінюється і розвивається.

Важливо пам'ятати, що в природно-правовому просторі постійно відтворюються стосунки між людьми, що проявляються у психологічному та моральному ставленні людини до людини, до об'єктів її інтересів і потреб. Тут ідеться і про пізнавальну, і про ціннісно-оціночну поведінку людини. Така поведінково-діяльнісна сутність людини заторкує духовно-культурну, морально-оціночну, психоемоційну і навіть суспільно-економічну, політичну та інші сфери життєдіяльності людини, а також є результатом пізнання й усвідомлення власних інтересів, інтересів суспільних груп людей і людської спільноти загалом.

Діяльність вагомо впливає на формування психологічного чинника в людині [5, с. 11]. Людина вбирає в себе насамперед те, що ближче до її особистого досвіду, який вона набула внаслідок вдалої або невдалої участі у справах суспільства, держави, адже людина не може існувати відокремлено від суспільства, тож воно впливає на неї і позитивно, і негативно. Оточення людини формує її реальні життєві інтереси, адже більшість людей виносить свої переконання з повсякденного життя, з того, з чим вони стикаються на кожному кроці. Ми не можемо заперечувати, що норми природного права “долучаються” значною мірою до формування переконань людини і її взаємовідносин з оточенням, але інколи людина ставить думку оточення навіть вище за природно-правові норми, тобто виходить з позиції, що коли порушити норму природного права, то це не одразу стане помітно, а втратити повагу близьких людей – значно важче випробування.

Як слушно зазначав І. Фіхте, перевага людини полягає у здатності на основі власної свободної волі давати потоку своїх ідей певне спрямування, і що більше людина реалізує цю перевагу, то більше вона людина [6, 522]. У кожній людині природа відображає сама себе, тобто людина є частиною буття, і в цьому полягає її неповторність. Саме в природно-правовому просторі людина стає активною, вона зіставляє загальний добробут зі своїм власним, оцінюючи вигідність або невідповідність адресованих їй пропозицій.

Людське суспільство, по суті, пов'язане з природним правом, оскільки це право самоорганізується, і люди за своєю природою також схильні до самоорганізації. Права людини є основою природно-правового простору, тобто, якщо можна так сказати, природно-правовий простір “існує” як певна міра дотримання прав людини, що дані їй від природи, а також як “міра” істинності і відповідності поведінки людини нормам буттєвого простору. Людина в буттєвому і природно-правовому просторі наділена автономією, що полягає в пріоритеті її суб'єктивних прав. За умови розвитку людини в колективі кожен член цього колективу повинен сприйматися як індивід з неповторним “набором” властивостей. Звичайно, позитивне право держави не може забезпечити людині високого рівня її індивідуалізації в суспільстві, скажімо, через нормативне закріплення прав та обов'язків, враховуючи особливості кожного індивіда.

Якщо звернутися до особливостей розвитку людини в суспільстві, то в умовах недостатньої свободи, нерозвиненої правової культури, браку життєвого досвіду виникає відчуття і переконання людини у власному безсиллі [7, с. 72], а це підстава до зневіри в собі, що, своєю чергою, породжує життєву позицію, за якою людині байдуже, чи дотримується вона норм природного права, чи її вчинки мають якусь користь для оточення, чи взагалі її життя сповнене позитивного змісту. За таких умов “найкращою” життєвою позицією, зокрема і правовою, стає конформізм (в інших підрозділах ми розкриємо його особливості щодо проблеми існування людини в природно-правовому просторі), а “найгірша” життєва позиція може проявитися в праволомній поведінці, що не менш важливо та небезпечно у виробленні стійкої психології “маленької людини” і власного безсилля перед реаліями життя. Окрім того, наслідком такого психологічного стану людини може стати ухилення навіть від елементарних форм участі у житті суспільства, довоколишнього світу, тобто така участь зводиться, як правило, до формально-символічної, без внутрішніх атиюдів людини, що спрямовувалися б на підтримання гармонійного існування в природно-правовому просторі.

Щодо позитивно-правового поля держави, то зазначені вище особливості проявляються в пасивній життєвій позиції людини і звичці чекати на матеріальну, соціальну та будь-яку іншу допомогу від держави, що дасть змогу відчувати матеріальну стабільність власної життєдіяльності, а

збагачення і перетворення власного внутрішнього світу та формування морально-правового задоволення і гармонії власного існування відходить на другий план або ж зникає зовсім. Таке положення може цілком влаштувати людину, і з часом вона починає вважати його проявом внутрішньої свободи.

Проблемі деформованого сприйняття природно-правової дійсності приділяло увагу багато відомих науковців, зокрема й філософів права, тому не вважаємо за необхідне ґрунтовно висвітлювати її, тим паче, що це не є предметом нашого дослідження. Ми лише акцентували увагу на певній особливості формування сутності людини у природно-правовому просторі.

Людська особистість певною мірою самодостатня. Проте від самого народження, відповідно до біологічних законів, на людину чиниться певний зовнішній вплив (слова і вчинки оточення), що сприяє залученню людини до певних соціальних зв'язків, котрі не завжди позитивно сприяють розкриттю людиною її природи й особистості. Але людина стає людиною лише у складному і неоднозначному процесі взаємодії з оточенням, у процесі соціалізації [8, с. 114]. Самодостатня людина не повинна ставити умови і вимагати щось від когось. Вона, як правило, намагається досягти певного становища і результату від своєї життєдіяльності не завдяки допомозі ззовні, а відповідно до власних можливостей і прагнень. Така людина не шукатиме виправдання своїм негативним вчинкам, а, навпаки, шукатиме можливості не порушувати норм, встановлених суспільством (державою) та природою (природне право). За таких умов людина одночасно стає і об'єктом, і суб'єктом суспільних відносин.

Враховуючи зазначене, можна констатувати, що розрізняють свободу виникнення волі і свободу її реалізації [9]. Якщо перша є не що інше, як певна незалежність (повна або часткова) людської волі, то друга є практичною реалізацією цієї волі, що проявляється у взаєминах з людьми, суспільними інститутами, державою і суспільством загалом. І саме тут з'являються певні "обмежувачі" автономії людини – насамперед правові, але не менш важливі і дієві моральні та релігійні.

Кожна людина є представником тієї чи іншої соціально-культурної спільності. Це визначає конкретні цінності, уподобання, менталітет, що дозволяють визначити людям свою самобутність, залишатися самими собою, що веде до прояву і збереження індивідуальності, а нерідко й до формування власного бачення природно-правового простору як набору моральних, релігійних і духовних цінностей.

Не потрібно змушувати людину визнати конкретні природно-правові установки саме в такому вигляді, як хочеться нам, адже в конкретній спільноті людей, що має однакові ознаки (територія проживання, вік, стать, освіта, культурні традиції, релігійні переконання), одні й ті самі природно-правові цінності, хоча й визнаються та сприймаються по-різному, а отже, поведінкові аспекти, пов'язані з їх дотриманням, також різняться. Це як віра в Бога: в різних релігійних течіях навіть ім'я Всевишнього звучить по-різному, різняться й обрядово-традиційна компоненти, але суть незмінна – віра у Вищу силу. Тому не потрібно людину "перекроювати", якщо її переконання не несуть зла і не порушують прав інших людей.

Однак людина самою природою орієнтована на спілкування в межах тієї чи іншої соціальної групи із властивим їй ціннісним світосприйняттям, і при цьому вона не замикається лише в одній групі, а постійно стикається з різноманітними спільнотами, як, скажімо, в діловому аспекті, так і в суто особистому. Тому людина в суспільстві одночасно виконує декілька ролей і у зв'язку із цим від кожної очікують певних, вже запрограмованих дій. Ці дії дають змогу людині проявити свою індивідуальність, але важливо, щоб людина не "злилася" із суспільною масою і не втратила своєї природної особливості.

Людина повинна виховувати і розвивати в собі моральні якості. Цей процес являє собою сукупність цілеспрямованих, планомірних, активних, соціально і природно організованих впливів на свідомість і поведінку людини, які поряд із самовихованням формують індивідуальну та колективну систему твердих етичних понять, моральних переконань, схильностей, почуттів, рис характеру і звичок поведінки, що відповідають ідеалам і принципам моралі та природного права [10, 612].

Висновок. Отож, потрібно враховувати, що людина, вдосконалюючись, стверджуючи свою гідність, не повинна все ж робити цього на шкоду оточенню і зобов'язана враховувати інтереси всіх людей і норми буттєвого простору. За умови недотримання таких умов виникає питання про природно-правову відповідальність за свою поведінку. Від правильного трактування цієї проблеми залежить можливість поліпшення якості морально-правового становлення людини, оскільки кінцевою метою цього процесу є формування людини, котра усвідомлює відповідальність за свою поведінку, яка не суперечить основоположним принципам і нормам природного права. Невіддільною частиною активної природно-правової життєвої позиції людини є усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед рідними, близькими, сім'єю, колективом, суспільством, державою, що виступає метою формування духовно і морально багатой людини.

1. Гегель Г. В. Ф. *Философия права* : пер. с нем. / Г. В. Ф. Гегель ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц; авт. вступ. ст. и прим. В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
2. Ермоленко А. Н. *Этика ответственности и социальное бытие человека* / Анатолий Николаевич Ермоленко. – К.: Наук. думка, 1994. – 200 с.
3. Валянский С. И. *Физические основы самоорганизации* / С. И. Валянский, С. В. Илларионов // *Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления*. – М. : Арго, 1994. – С. 306–325.
4. Головки Б. А. *Філософська антропологія* : навч. посіб. / Б. А. Головки ; Нац. аграр. ун-т. – К. : ІЗМН, 1997. – 238 с.
5. Гурлев А. В. *Право человека на достойную жизнь как основная ценность социального государства* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Гурлев. – М., 2003. – 20 с.
6. Фихте И. Г. *Несколько лекций о назначении учёного. Назначение человека. Основные черты современной эпохи* : сб. / И. Г. Фихте ; пер. с нем. М. В. Драко. – Мн. : Попурри, 1998. – 480 с.
7. Крохмаль Н. В. *Історичні форми саморегуляції соціального процесу* / Н. В. Крохмаль. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 144 с.
8. Какабадзе З. М. *Проблемы человеческого бытия* / З. М. Какабадзе. – Тбилиси, 1985. – 258 с.
9. Прокофьев Г. С. *Онтологическая и гносеологическая функции языка в правовых нормах* / Г. С. Прокофьев // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. Право*. – 1999. – № 3. – С. 101–110.
10. Rokeach M. *Beliefs, Attitudes, and Values: A Theory of Organization and Change* / M. Rokeach. – San Francisco : Jossey-Bass, 1968.